

Narodowy Zasób Biblioteczny – doświadczenia

Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie

DOI: 10.36155/NK.26.00001

Agnieszka Fluda-Krokos

fluda-krokos@biblioteka.pau.krakow.pl

ORCID: 0000-0002-0934-8965

notes 26_2024
konserwatorski

Summary: Agnieszka Fluda-Krokos, *National Librarian Collection – experience PAAS and PAS in Cracow science libraries*

The article presents a short history of the Scientific Library of the Polish Academy of Arts and Sciences and the Polish Academy of Sciences in Cracow as well as, in more detail, the part of their collections which upon a decree of September 16, 2016 was included into the National Librarian Collection: engravings, drawings, ex libris, pergamin diplomas, incunabula and old prints. A detailed plan of protection of this part of the Library signature contains guidelines regarding, among others, collection and making it available to the public. It is brought up to date every summer. Every year, the Library undertakes further works to ensure best conditions for its collections. Everyday monitoring of the atmosphere, special materials for storing are just a few of tasks realised at an institution of more than 150 years of librarian practice.

— Narodowy Zasób Biblioteczny to zbiory najcenniejsze, unikatowe, będące dowodami działalności artystycznej i naukowej poprzednich pokoleń, stanowiące dziedzictwo narodowe o najwyższej wartości. Posiadanie takowych to nie tylko nobilitacja dla instytucji, lecz także liczne obowiązki związane z ich przechowywaniem, opracowywaniem, udostępnianiem i ochroną. Parafrazując definicję zabytku z 1920 roku:

„Zabytki sztuki i kultury łączą przeszłość z przyszłością, świadczą o dziejach ludzkości, mówią nam o czynach przodków, o życiu ich, dążeniu i upodobaniach. Zabytki stanowią dorobek duchowy [...], są jednym z głównych środków wychowania historycznego i narodowego. Zabytki są pełnym wartości mieniem całego narodu. Ani jedno pokolenie nie ma prawa uważać się za bezwzględного ich właściciela. Jest tylko czasowym ich depozytariuszem [...] i ma je przekazać potomności w stanie o ile możliwości nieskażonym”¹,

stwierdzić należy, że również na bibliotekach spoczywa obowiązek zabezpieczenia najcenniejszych zbiorów, by mogły z nich korzystać kolejne pokolenia. Celem niniejszego artykułu jest krótkie przedstawienie historii i zasobu Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: Bibl. Nauk. PAU i PAN) oraz realizacji zadań wynikających z zaliczenia w 2014 roku części jej materiałów bibliotecznych do Narodowego Zasobu Bibliotecznego (dalej: NZB). W tekście – z racji bogatej literatury przedmiotu – pominięto opis historii NZB oraz prac nad określeniem zasad przynależności².

¹ [J. Wojciechowski], *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja*, Warszawa 1920, s. 5–7. Cyt. za: A. Gaczol, *Z dziejów ochrony i konserwacji zabytków w Polsce*, w: *Działaj i miej nadzieję: studium państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918–2018*, red. J. Rulewicz, R. Marcinek, Warszawa, 2018, s. 50–51.

² O NZB – zob. m.in. A. Dąbrowski, B. Piasecka, *Narodowy Zasób Biblioteczny w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Witolda Gombrowicza w Kielcach*, „Notes Konserwatorski” 2021, nr 23, s. 15–25; A. Fluda-Krokos, *Protection of the Polish written and printed heritage – National*

Zastosowano metodę analizy i krytyki piśmiennictwa i dokumentów oraz studium przypadku, opierając tekst na przykładzie powyżej wymienionej księżnicy.

Zbiory biblioteki na koniec 2022 roku liczyły 747 047 woluminów i jednostek inwentarzowych, z czego 178 603 woluminy i jednostki inwentarzowe³ stanowiły jednostki specjalne, wśród nich zaś 143 650 woluminów i jednostek inwentarzowych zaliczonych do NZB. Jednak z tak cennymi i bogatymi materiałami związane są liczne wydarzenia historyczne, zapisy darczyńców, bardzo liczne współprace krajowe i zagraniczne, zmiany właścicieli, przemiany polityczne i ustrojowe.

Biorąc pod uwagę ustanowienie 3 maja 1815 roku Wolnego Miasta Krakowa i uzyskaną dzięki temu pewną swobodę działań, 24 lipca 1815 roku Rada Rektorska Uniwersytetu Jagiellońskiego przyjęła uchwałą projekt statutu Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (dalej: TNK), powołanego przy Uniwersytecie. Zamysł ten pojawił się już w roku 1809, jednak niesprzyjające okoliczności sprawiły, że

Library Resource, „Muzeologia a kulturowe dziedzictwo” 2020, vol. 8, no. 3, s. 111–128; M. Gomułka, *Narodowy Zasób Biblioteczny w świetle zmian prawnych*, „Nowa Biblioteka” 2017, nr 1, s. 41–55; D. Jutrzenka-Supryn, *Narodowy Zasób Biblioteczny w Bibliotece Elbląskiej. Dotychczasowe działania związane z opracowaniem, ochroną, promocją i udostępnianiem oraz spojrzenie w przyszłość*, „Notek Konserwatorski” 2022, nr 24, s. 15–38; L. Marszałek, *Narodowy Zasób Biblioteczny*, „Przegląd Biblioteczny” 1978, nr 4, s. 423–432; *Ochrona narodowego zasobu bibliotecznego: digitalizacja i... co dalej?: materiały pokonferencyjne*, red. meryt. B. Czekaj-Wiśniewska, Warszawa 2011; *Ochrona Narodowego Zasobu Bibliotecznego w czasie pokoju, kryzysu i wojny, materiały pokonferencyjne*, red. meryt. B. Czekaj-Wiśniewska, Warszawa 2012; *Ochrona Narodowego Zasobu Bibliotecznego: materiały i dokumenty ze szkolenia dyrektorów bibliotek, których zbiory w całości lub w części tworzą Narodowy Zasób Biblioteczny, Kraków, kwiecień 2001 r.*, [red. K. Sałaciński], Warszawa 2001; R. Piejko, *Narodowy Zasób Biblioteczny – doświadczenia dziesięciu lat*, „Biblioteka” 2008, nr 12 (21), s. 117–127; E. Stachowska-Musiał, *Narodowy Zasób Biblioteczny – koncepcja a realizacja*, „Bibliotekarz” 2008, nr 2, s. 2–6.

³ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie za okres od 1 I do 31 XII 2022 r.*, oprac. M. Graczyk, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2023, R. LXVIII, s. 236 – <https://ejournals.eu/czasopismo/rbn-pau-pan/artukul/sprawozdanie-z-dzialalnosci-biblioteki-naukowej-pau-i-pan-w-krakowie-od-1-i-2022-do-31-xii-2022> [dostęp: 26.10.2024].

do realizacji przystąpiono kilka lat później, a pierwsze uroczyste posiedzenie publiczne Towarzystwa odbyło się 25 lutego 1816 roku⁴. Te kilka wymienionych dat to także wstęp do gromadzenia i organizacji obecnej Bibl. Nauk. PAU i PAN w Krakowie⁵ oraz jej najcenniejszych zbiorów zaliczonych w 2016 roku do Narodowego Zasobu Bibliotecznego.

Jednak zanim biblioteka stała się oficjalnie jedną z agend TNK, w paragrafie 19. statutu z 1841 roku zapisano:

„Dary, które Towarzystwo od miłośników Nauk otrzyma, przesłanemi będą do zakładów Naukowych Uniwersytetu i z upłynionym rokiem

4 O historii TNK – zob. m.in.: Z. Jabłoński, *Towarzystwo Naukowe Krakowskie (1815–1872)*, „Nauka Polska” 1967, nr 3, s. 42–53; tenże, *Zarys dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815–1872)*, „Nauka dla Wszystkich” 1967, nr 48; D. Rederowa, *Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815–1872*, Kraków 1998; tenże, *O roli społeczeństwa w popieraniu nauki. Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815–1872)*, „Kultura i Społeczeństwo” 1974, R. XVIII, nr 4; tenże, K. Stachowska, *Ośrodek Naukowy Krakowski w świetle materiałów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1841–1871. Wybór źródeł*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1956, R. II; tenże, *Powstanie i ustrój Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815–1872)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1969, R. XIV, nr 1, s. 63–74; tenże, *Ze studiów nad Towarzystwem Naukowym Krakowskim przełom 1856 roku*, „Studia Historyczne” 1995, R. XXXVIII, z. 4, s. 505–519; TNK – *Towarzystwo Naukowe Krakowskie* – <https://tnk.krakow.pl/> [dostęp: 25.10.2024].

5 O historii Bibl. Nauk. PAU i PAN – zob. m.in. E. Danowska, *Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie – historia i współczesność*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2014, R. 7, s. 246–268; A. Fluda-Krokos, *Biblioteka Naukowa PAU i PAN*, w: *Polska Akademia Umiejętności 1872–2022*, red. J. K. Ostrowski, Kraków 2022, s. 102–111; też, *Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk jako miejsce pracy młodych naukowców*, w: *II Krakowska Konferencja Młodych Uczonych*, Kraków 2007, s. 541–548; *Ordynacja Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN” 2002, R. XLVII, s. 391–394; D. Rederowa, Z. Jabłoński, *Zarys dziejów Biblioteki PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1955, R. I, s. 9–46; Z. Rydlewska, *120 lat Czytelni Biblioteki Naukowej PAU i PAN. Zarys dziejów*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN” 2013, R. LVIII, s. 211–225.

- a) Książki należące będą do Biblioteki.
- b) Numizmata i inne starożytności zabytki do gabinetów Uniwersytetu.
- c) Minerale do gabinetu Mineralogicznego”⁶.

Niemniej już w 1848 roku pojawił się zapis o zatrzymaniu części darów w zasobach TNK⁷, a w 1851 roku sprawa powołania biblioteki została omówiona w trakcie wiosennego posiedzenia członków, gdzie spotkała się ze zrozumieniem, i już tego samego roku w sprawozdaniu wykazano zasób 300 dzieł⁸. Część darczyńców, przekazując donacje, zaznaczała, że mają one być własnością TNK.

Gdy 13 maja 1856 roku cesarz Franciszek Józef I zatwierdził statut Cesarsko-Królewskiego TNK, dopiero wówczas biblioteka została wpisana jako jedna z własności Towarzystwa⁹: „Bibliotekę Towarzystwa stanowić będą dzieła na własny użytek zakupione lub onemu darowane”¹⁰ i ta data przyjmowana jest za oficjalny moment rozpoczęcia jej działalności. W tym samym roku TNK usamodzielniała się, odłączając od struktur uniwersyteckich. Niespełna 3 lata później – 29 stycznia 1859 roku powołano komisję, której celem była inwentaryzacja i przekazanie zasobu bibliotecznego podskarbiemu TNK. W 1860 roku Józef Majer (prezes) i Hipolit Seredyński (podskarbi) podjęli nieudane próby odzyskania z uniwersyteckiej ksiąźnicy zbiorów przekazanych dla TNK przed oddzieleniem się Towarzystwa od uniwersytetu. W tym czasie trwała już także budowa gmachu TNK przy ul. Sławkowskiej 17 (pierwsze posiedzenie publiczne

⁶ Statut Towarzystwa Naukowego Krakowskiego z Uniwersytetem Jagiellońskim połączonego, s. 11.

⁷ J. Majer, *Pogląd historyczny na Towarzystwo Naukowe Krakowskie z czasu jego związku z Uniwersytetem Jagiellońskim*, „Rocznik TNK” 1858, t. 25, s. 79–80.

⁸ Tenże, *Zdanie sprawy z czynności Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Jagiellońskim złączonego dokonanych w roku 1850/51. Odczytane na publicznym posiedzeniu w d. 25 paźd. 1852 r.*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego. Oddział Nauk Moralnych” 1852, s. 43–44.

⁹ *Statut cesarsko-królewskiego Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, s. 93v – <https://polona.pl/preview/1a7a5f9f-7ofd-45e5-b5b6-419dc570f11c> [dostęp: 26.10.2024].

¹⁰ Tamże, k. 93v–94r.

odbyło się w 1865 r.), gdzie rozproszone materiały znalazły swoje miejsce i gdzie dziś są przechowywane, opracowywane i udostępniane w części dedykowanej i dobudowanej specjalnie dla nich na początku wieku XX.

Od początku istnienia Towarzystwa zasoby pozyskiwano głównie dzięki darom i wymianie, w dużo mniejszym zakresie – zakupom. W ciągu pierwszego ćwierćwiecza działalności TNK otrzymało: 1048 książek, 1 atlas, 4 zeszyty map, 37 rękopisów, monet i dyplomów, ok. 500 numizmatów, 27 obiektów pochodzących z wykopalisk oraz tzw. starożytności, 637 obrazów, litografii i nut¹¹. Liczba donatorów¹² stale się powiększała, podobnie jak i instytucji, z którymi prowadzono wymianę¹³. Według Bogumiły Schnaydrowej w latach 1850–1872 swoje donacje książkowe przekazała 441 darczyńców indywidualnych i 36 instytucji, a także

11 J. Majer, *Pogląd historyczny na Towarzystwo Naukowe Krakowskie...*, wyd. cyt., s. 44.

12 O darczyńcach – zob. E. Danowska, *Darczyńcy i ich dary dla Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, Biblioteki AU, Biblioteki PAU oraz Biblioteki Naukowej PAU i PAN*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN” 2021, R. 66, s. 91–100; A. Fluda-Krokos, *Znaki własnościowe w kolekcjach starych druków z donacji kobiecych w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, w: *Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej. Zbiór studiów*, red. A. Franczyk-Cegła, D. Sidorowicz-Mulak, Wrocław 2020, s. 382–399; B. Schnaydrowa, *Ofiarodawcy Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Z badań nad proveniencją zbiorów Biblioteki PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAN” 1975, R. 21, s. 99–132; też, *Ofiarodawcy Akademii Umiejętności 1873–1919. Z badań nad proveniencją zbiorów Biblioteki PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAN” 1981, R. 26, s. 11–42.

13 O wymianie – zob.: K. Stachowska, *Zagraniczna wymiana wydawnictw Biblioteki PAN w Krakowie. Rys historyczny – stan obecny*, „Rocznik Biblioteki PAN” 1964, R. X, s. 12–35; K. Kostecka-Lukawska, *Zagraniczna wymiana wydawnictw Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie w latach 1964–1999*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2000, R. VI, s. 449–461; U. Orłowska-Węgiel, E. Lukawski, *Wymiana zagraniczna wydawnictw Biblioteki Naukowej PAU i PAN w latach 2000–2016*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2017, R. LII, s. 237–242; A. Fluda-Krokos, M. Graczyk, *Współpraca Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie z Poznańskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk w zakresie wymiany wydawnictw*, w: *Jubileusz 165-lecia Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, red. N. Delestowicz, F. Kaczmarek, Poznań 2023, s. 387–412.

wpłynęło 9 darów anonimowych¹⁴. Jak podaje Karolina Grodziska, pomimo braków dokładnych spisów, przysięć można, że pod koniec 1872 roku, czyli roku, w którym TNK przekształcone zostało w Akademię Umiejętności (AU), zbiory biblioteczne liczyły ok. 16 000 jednostek (ponad 15 000 dzieł i 650 rękopisów)¹⁵. Niezwykle intensywny z perspektywy gromadzenia był okres od 1914 do 1939 roku. W tym czasie liczba druków wzrosła z 44 108 do 196 000, a rękopisów z 1820 do 2074¹⁶. Po odzyskaniu niepodległości nazwę instytucji zmieniono na Polska Akademia Umiejętności (dalej: PAU). Czasy II wojny światowej to przewiezienie zbiorów z ul. Sławkowskiej w al. Mickiewicza, gdzie okupanci utworzyli Staatbibliothek Krakau. Jeszcze w latach 50. majątek Akademii wracał do swojej pierwotnej siedziby bez znaczących strat wojennych (szacunkowo wyniosły one ok. 7500 jednostek). Niedługo jednak przyszło im funkcjonować pod auspicjami PAU, bowiem w roku 1953 majątek gromadzony przez stowarzyszenie od roku 1815 został przekazany nowo utworzonej Polskiej Akademii Nauk (dalej: PAN). Funkcjonując zatem jako Biblioteka PAN jednostka pomnażała powierzony jej zasób, zapewniając mu opracowanie i zabezpieczenie, a także udostępniając go osobom zainteresowanym. Gdy w 1999 roku podpisano porozumienie pomiędzy PAN a reaktywowaną w 1989 roku PAU i na jego podstawie zmieniono nazwę ksiąźnicy na Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, statystyka zasobów prezentowała się następująco: ogółem – 629 591 woluminów i jednostek inwentarzowych, w tym zbiory specjalne – 132 260 woluminów i jednostek inwentarzowych (m.in. stare druki – 12 619 woluminów, rękopisy – 12 587 woluminów i jednostek inwentarzowych, grafika – 94 273 jednostki inwentarzowe)¹⁷.

¹⁴ B. Sznaydrowa, *Ofiarodawcy Towarzystwa Naukowego Krakowskiego...*, wyd. cyt., s. 115–127.

¹⁵ K. Grodziska, *Początki Biblioteki Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1856–1872)*, w: *Towarzystwo Naukowe Krakowskie w 200-lecie założenia (1815–2015). Materiały z konferencji naukowej 9–10 grudnia 2015*, red. nauk. J. Wyrozumski, Kraków 2016, s. 277.

¹⁶ *Historia* – <http://biblioteka.pau.krakow.pl/o-bibliotece/historia> [dostęp: 26.10.2024].

¹⁷ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie za 1 I do 31 XII 1999 r.*, [oprac. K. Grodziska, Z. Kos], „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2000, R. VI, s. 545–546.

Do najcenniejszych należą kolekcje rękopisów związane m.in. z: Janem Chrzycielem Albertrandym, Jerzym Samuelem Bandtkiem, Janem Wincentym Smoniewskim, Cyprianem Walewskim, Antonim Julianem Schneiderem, Ambrożym Grabowskim, Joachimem Lelewelem, Hieronimem Łopacińskim, Józefem Majerem, Oskarem Kolbergiem, Bronisławem Piłsudskim, Chodkiewiczami, Koźmianami, Potockimi, Rzewuskimi, a także liczne odpisy zgromadzone w Tekach Pawińskiego, Tekach Staszewskiego czy Tekach Zielińskiego. Niezwykle cenny jest także zasób dyplomów pergaminowych i papierowych. Kolejne wartościowe zasoby stanowią stare druki – od XV-wiecznych inkunabułów, po kolekcje druków humanistycznych, matematyczno-przyrodniczych, historyczno-artystycznych, ale także teologicznych, urzędowych i politycznych oraz materiały kartograficzne, wśród których znajdują się przykłady XVI-wiecznych atlasów, XVII- i XVIII-wiecznych map. W zbiorach graficznych na szczególną uwagę zasługują bogate kolekcje grafików niderlandzkich (m.in. Lucasa van Leydena, Hieronymusa Cocka, Rembrandta van Rijna), antwerpskich (m.in. Philipa Galle'a, Hansa Collaerta, Petera Paula Rubensa), francuskich (m.in. Jacques'a Callota, Jacques'a Philippe'a Lebasa), niemieckich (m.in. Martina Schongauera, Albrechta Dürera, Lucasa Cranacha), włoskich (m.in. Andrei Mantegnigo, Stefana della Belliego, Giovanniego Battisty Piranesiego), a także liczne przykłady grafik angielskich, polskich, czeskich, rosyjskich, hiszpańskich i szwajcarskich¹⁸.

Zasoby udostępniane są na miejscu oraz na potrzeby wystaw. Pracownicy merytoryczni przygotowują również ich katalogi drukowane – rękopisów¹⁹,

¹⁸ *Zbiory* – <http://biblioteka.pau.krakow.pl/zbiory> [dostęp: 26.10.2024].

¹⁹ Najstarszy: *Rękopisy Towarzystwa Naukowego*, zestawił W. Seredyński, Kraków 1869, najnowszy: *Katalog rękopisów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Sygnatury 7281–8180*, oprac. E. Danowska, E. Knapik, B. Korniak, M. Radziszewska, Kraków 2019; kolejne w trakcie opracowania. Pełny wykaz – zob. *Katalogi zbiorów* – <http://biblioteka.pau.krakow.pl/dzialalnosc/publikacje/katalogi-zbiorow> [dostęp: 26.10.2024].

rycin²⁰ i innych²¹, jak też prezentują na konferencjach wyniki swoich badań nad nimi oraz publikują artykuły im poświęcone. Ponadto od roku 1955 wydawane jest nieprzerwanie czasopismo naukowe – obecnie pod tytułem „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN”, w którym także każdego roku zamieszczane są, poza sprawozdaniem z działalności, teksty dotyczące powierzonych im zbiorów.

Starania o włączenie Biblioteki Naukowej PAU i PAN do NZB rozpoczęto w roku 2014, kiedy to w pisemnym wniosku wskazano jako najcenniejsze zasoby liczące 143 650 woluminów i jednostek inwentarzowych. Kolejno były to²²: ryciny – 98 091 jednostek, rysunki – 2258 jednostek, ekslibrisy – 10 561 jednostek, rękopisy – 15 065, dyplomy pergaminowe – 627, inkunabuły i stare druki – 17 048²³. W *Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego*²⁴ wskazano, że do NZB zaliczone mogą być zbiory:

„mające wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego, które są unikatowe i spełniają co najmniej jedno z następujących kryteriów:

- 1) posiadają wartość historyczną;
- 2) posiadają wartość dla nauki;

²⁰ Najstarszy: *Katalog Rycin Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Szkoła Niemiecka XV i XVI w.*, oprac. M. Bóbr, K. Krużel, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987; najnowszy: *Katalog Gabinetu Rycin PAU w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Szkoła niemiecka XVI, XVII i XVIII w. Václav Hollar*, oprac. A. Olszewska, Kraków 2023. Pełny wykaz – zob. *Katalogi zbiorów* – <http://biblioteka.pau.krakow.pl/dzialalnosc/publikacje/katalogi-zbiorow> [dostęp: 26.10.2024].

²¹ Pełny wykaz – zob.: *Katalogi zbiorów* – <http://biblioteka.pau.krakow.pl/dzialalnosc/publikacje/katalogi-zbiorow> [dostęp: 26.10.2024].

²² Dane na koniec roku 2013.

²³ W 2019 roku po inwentaryzacji i zmianie sposobu zliczania wykazano 16 248 jednostek inwentarzowych.

²⁴ Dz.U. 2012 poz. 797 – <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20120000797> [dostęp: 26.10.2024].

- 3) posiadają wartość dla kultury;
- 4) posiadają wartość artystyczną²⁵.

Zasoby Bibl. Nauk. PAU i PAN spełniły wszystkie z kryteriów – gromadzone od roku 1815 mają unikatową wartość historyczną, dodatkowo TNK, a później AU były jedynymi instytucjami ponadrozbiorowymi gromadzącymi dorobek naukowy nie tylko rodzimych naukowców, lecz także ośrodków z całego świata. Ponadto cały zasób zgłoszony do NZB tworzą zbiory unikatowe, najcenniejsze i najstarsze, zwłaszcza rękopisy, stare druki czy jedna z najcenniejszych i największych na świecie – kolekcja rycin.

Pozytywna decyzja zapadła na posiedzeniu Rady ds. NZB 18 grudnia 2014 roku, a wpisu dokonano *Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 września 2016 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego*²⁶. Poza krakowską biblioteką, której dotyczy niniejszy tekst, do grona wyróżnionych w rozporządzeniu księżnic zaliczono: Bibliotekę Elbląską im. Cypriana Norwida w Elblągu, Bibliotekę Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu i Wojewódzką Bibliotekę Publiczną im. Witolda Gombrowicza w Kielcach.

Zgodnie z wytycznymi zawartymi w *Rozporządzeniu...* z 2012 roku Biblioteka przygotowała plan ochrony zbiorów²⁷, aktualizując jego zapisy do 31 marca każdego roku według stanu na koniec roku poprzedniego, jak również dokłada wszelkich starań, by najcenniejsze kolekcje były przechowywane w jak

²⁵ Tamże, s. 1.

²⁶ Dz.U. 2016, poz. 1548 – <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160001548> [dostęp: 26.10.2024]. Pierwsze *Rozporządzenie...* zaliczające zbiory do NZB opublikowano w 2012 roku, a na jego mocy do zasobu wpisano Bibliotekę Narodową i Bibliotekę Jagiellońską – Dz.U. 2012 poz. 797 – <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20120000797> [dostęp: 26.10.2024].

²⁷ *Plan ochrony zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie zaliczonych do Narodowego Zasobu Bibliotecznego: aktualizacja*, Kraków 2024 (dokument wewnętrzny).

najlepszych warunkach, uzależnionych od ich typu. Poza rozporządzeniami dotyczącymi *stricte* NZB w przygotowaniu planu wykorzystano m.in.: *Ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach. Dz. U. 1997 nr 85 poz. 539; Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 września 2014 r. w sprawie zabezpieczania zbiorów muzealnych przed pożarem, kradzieżą i innym niebezpieczeństwem grożącym ich zniszczeniem lub utratą. Dz.U. 2014 poz. 1240; Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 maja 2008 r. w sprawie warunków, sposobu i trybu przenoszenia muzealiów. Dz.U. 2008 nr 91 poz. 569.*

Za przygotowanie planu odpowiedzialna jest kadra zarządzająca Biblioteki – dyrektor, wicedyrektor oraz kolegium kierowników. Poza obowiązkowym dostarczaniem niezbędnych danych do corocznej aktualizacji planu, tematyka związana z ochroną poruszana jest także na comiesięcznych zebraniach kolegium, w trakcie których omawiane są zrealizowane zadania, artykułowane potrzeby oraz wnioski w sprawie należytych zabezpieczeń czy sytuacji mogących stanowić potencjalne zagrożenie dla zbiorów. Wypracowane od 2019 roku zasady otwartych spotkań kadry zarządzającej, gdzie w gronie specjalistów można rozważyć każdy ze zgłaszanych pomysłów czy obserwacji, przyniosły bardzo dobre i efektywne rozwiązania. Ponadto zarówno osoby odpowiedzialne za poszczególne działy, jak i pozostali pracownicy mogą zgłaszać swoje propozycje i spostrzeżenia związane z bezpieczeństwem zbiorów, które w miarę możliwości są poddawane dyskusji i, po pozytywnym zaopiniowaniu, realizowane. Głosy pracowników – na co dzień pracujących z zasobami oraz przy ich udostępnianiu – są niezwykle cenne i pozwalają na trafne reakcje w przypadku wystąpienia sytuacji niestandardowych czy dotychczas nieznanych.

Realizując zapis o elektronicznej ewidencji, zintensyfikowano prace podjęte w 1999 roku²⁸. Opisy sukcesywnie wprowadzane są do elektronicznych baz da-

²⁸ Katalogowanie elektroniczne rozpoczęto w Bibliotece w 1999 roku. Zob. *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie za 1 I do 31 XII 1999 r.*, wyd. cyt., s. 548–549.

nych – udostępnionych na miejscu bądź online. Dostępne są m.in. w bazach wspólnych – KRAK7²⁹ (części bibliotek z Krakowskiego Zespołu Bibliotecznego) i NUKAT³⁰. Pod koniec roku 2024 w związku z wdrożeniem systemu Alma opisy dostępne będą we wspólnym katalogu³¹ tworzonym przez Bibliotekę Narodową oraz 562³² biblioteki współkatalogujące³³. Bibl. Nauk. PAU i PAN została beneficjentem programu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w wyniku naboru w ramach Priorytetu 1. Poprawa oferty bibliotek publicznych, Kierunku interwencji 1.2. Budowa ogólnokrajowej sieci bibliotecznej poprzez zintegrowany system zarządzania zasobami bibliotek w programie wieloletnim „Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021–2025³⁴”, w ramach którego otrzymała system Alma i wyszukiwarkę Primo³⁵.

29 KRAK7 – baza wspólna współtworzona niegdyś przez siedem krakowskich bibliotek. Obecnie z powodu zmian systemów bibliotecznych danych dostarczają: Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki, Akademia Sztuk Teatralnych im. Stanisława Wyspiańskiego, Polska Akademia Umiejętności (Bibl. Nauk. PAU i PAN i Biblioteka Polska w Paryżu) i Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja. Zob.: *Szukaj – Chamo* – <https://katalogkrak.cyfronet.pl/search/query?theme=KZB> [dostęp: 26.10.2024].

30 NUKAT – Katalog Zbiorów Polskich Bibliotek Naukowych zainicjowany w 2002 roku, zawartość bazy tworzy obecnie ponad 170 bibliotek. Zob.: *NUKAT – prosto do informacji* – <https://centrum.nukat.edu.pl/pl/poznaj-nukat> [dostęp: 26.10.2024].

31 Katalog Biblioteki Narodowej – https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP [dostęp: 26.10.2024].

32 Dane z dnia 26.10.2024 roku ze strony – https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP [dostęp: 26.10.2024].

33 Więcej o programie i wdrożeniu – zob. *Współkatalogowanie – Biblioteka Narodowa* – <https://bn.org.pl/dla-bibliotekarzy/ogolnokrajowa-siec-biblioteczna/wspolkatalogowanie> [dostęp: 26.10.2024].

34 Więcej o programie – zob.: *Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa 2.0 na lata 2021–2025* – <https://www.gov.pl/web/kultura/narodowy-program-rozwoju-czytelnictwa> [dostęp: 26.10.2024]; *NPRCz Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa 2.0* – <https://nprcz.pl/> [dostęp: 26.10.2024].

35 *Wdrożenie systemu Alma w bibliotekach – lista rankingowa* – <https://www.bn.org.pl/aktualnosci/4963-wdrozenie-systemu-alma-w-bibliotekach---lista-rankingowa.html> [dostęp: 26.10.2024].

W planie ochrony uwzględniono wszystkie wytyczne z *Rozporządzenia...* z roku 2012³⁶. Wskazano ewentualne zagrożenia dla materiałów, dzieląc je na: mikrobiologiczne (bakterie, grzyby, pleśnie), biologiczne (owady, gryzonie), fizyko-mechaniczne (temperatura, wilgotność, światło, uszkodzenia mechaniczne), pożarowe, zalania, włamania i kradzieże (monitoring, zabezpieczenia, instalacja alarmowa), awarie infrastruktury technicznej i budowlanej (przeglądy instalacji i stanu technicznego), terrorystyczne (monitoring, ochrona) oraz oszacowano ocenę ryzyka ich wystąpienia (małe, średnie, duże), zakresu oddziaływania (mały, średni, wysoki) i poziom zabezpieczenia (np. wystarczający, dobry).

W związku z realizacją podstawowych zadań instytucji bibliotecznych, wskazanych w *Ustawie o bibliotekach* z 27 czerwca 1997 roku, a wliczanych do szeroko rozumianej ochrony zbiorów, opisano zakresy, tryby działania i odpowiedzialność organizacyjną w zadaniach związanych z: inwentaryzacją, skontrum (np. skontrum nieustające, skontrum wybranej grupy zasobów, zasady przygotowania i realizacji, bezpieczeństwo pracowników i zbiorów, sprawozdawczości

³⁶ Są to informacje dotyczące: 1) ewentualnych zagrożeń zasobu oraz oceny ryzyka ich wystąpienia; 2) zadań i obowiązków osób realizujących w danej jednostce organizacyjnej zadania z zakresu ochrony zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu; 3) zasobów ludzkich i technicznych oraz środków niezbędnych do ochrony zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu; 4) organizacji ochrony przed zagrożeniami charakterystycznymi dla danego regionu kraju i obiektu lub grupy obiektów, w tym obiektu zabytkowego, w którym są gromadzone zbiory zaliczane do narodowego zasobu; 5) wewnętrznych procedur realizacji zadań z zakresu ochrony zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu; 6) działań na wypadek wystąpienia zagrożenia zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu albo sytuacji kryzysowych, a) sposobu monitorowania zagrożeń, b) trybu uruchamiania zasobów i środków, o których mowa w pkt 3, c) procedur reagowania, określających sposób realizacji działań, d) współdziałania między podmiotami realizującymi działania, w tym ich łączności; 7) organizacji systemu monitorowania zagrożeń oraz ostrzegania i alarmowania o zagrożeniu; 8) organizacji ewakuacji osób i ewakuacji całości albo przemieszczenia narażonych na uszkodzenia lub zniszczenie części zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu z obszarów zagrożonych; 9) sposobu oraz trybu oceniania i dokumentowania strat poniesionych w zbiorach zaliczonych do narodowego zasobu w wyniku wystąpienia zagrożenia albo sytuacji kryzysowej (Zob.: *Rozporządzenie...*, 2012, s. 2–3).

i podsumowania), przeglądem magazynów, przechowywaniem, konserwacją, udostępnianiem (prezencyjnym i na zewnątrz), kopiowaniem i digitalizacją, a także ochroną przed pożarem, zalaniem oraz włamaniem i kradzieżą (elektroniczny system alarmowy, system telewizji dozorowej, system kontroli dostępu, bramki alarmowe). W związku z powyższym przedstawiono również zasoby ludzkie i środki materialne niezbędne do realizacji wymienionych powyżej zadań. Każdorazowo sytuacje będące odstępstwami od zawartych zasad (np. przypadkowe uruchomienie alarmu) są zgłaszane i wyjaśniane.

W kolejnym punkcie, biorąc pod uwagę zagrożenia charakterystyczne dla danego regionu kraju i obiektu, w którym zgromadzone są jednostki zaliczone do NZB, rozważono organizację ochrony na wypadek zagrożenia powodzią i podtopieniem, pożarowego, osuwiska, katastrofalnych zjawisk atmosferycznych, katastrof budowlanych, komunikacyjnych, obecności substancji niebezpiecznych i terroryzmu.

W związku ze specjalnymi potrzebami materiałów zaliczonych do NZB zaktualizowano lub stworzono i wdrożono szereg procedur wewnętrznych oraz zapewniających najwyższy poziom ochrony zasobów wypożyczanych na zewnątrz. Są to: *Zasady dotyczące udostępniania i opracowywania zbiorów, Zasady wypożyczania obiektów z Gabinetu Rycin Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, Warunki wypożyczania rękopisów, starodruków i map ze zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, Zasady postępowania z materiałami bibliotecznymi zainfekowanymi mikroorganizmami, Zasady postępowania na wypadek zalania magazynu i postępowanie z mokrymi/zawilgoconymi materiałami bibliotecznymi, Zasady ewakuacji doraźnej najcenniejszych zbiorów lub zbiorów najbardziej zagrożonych, Zasady przygotowania zbiorów do ewakuacji planowej*. Dodatkowo wskazano działania konieczne do podjęcia w przypadku wystąpienia zagrożenia lub sytuacji kryzysowych, które mogłyby mieć na nie wpływ, ustalono organizację systemu monitorowania zagrożeń oraz ostrzegania i alarmowania w sytuacji ich zaistnienia, a także organizacji ewakuacji osób i całości lub części zbiorów zagrożonych w wyniku wystąpienia zagrożenia bądź sytuacji kryzysowej.

Do realizacji wymienionych w planie zadań powołano Biblioteczny Zespół ds. Ochrony Zbiorów należących do NZB i Zespoły Zadaniowe ds. Ochrony Zbiorów należących do NZB oraz określono ich organizację i zakresy zadań, przypisując konkretne działania kadrze zarządzającej i pozostałym pracownikom. Ponadto opisano tryb powiadamiania osób odpowiedzialnych o zaistniałym zagrożeniu. W przypadku jego wystąpienia ustalono szczegółowe zasady sposobu i trybu oceniania i dokumentowania poniesionych strat (zabezpieczenie przed ewentualnymi dalszymi zniszczeniami, sporządzanie dokumentacji, np. fotograficznej, filmowej, opisowej, informowanie o stratach i potrzebach z nich wynikających). Jednym z elementów oceny strat jest powołanie specjalnej komisji.

Integralną część planu ochrony stanowią: *Regulamin Udostępniania Zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, Regulamin Udostępniania Zbiorów Specjalnych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, Regulamin Udostępniania Zbiorów Gabinetu Rycin Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, Formularz zamówienia reprograficznego, Procedury działania na wypadek zagrożeń – aktualizacja, Zarządzenie nr 1 Dyrektora Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie z dn. 30 października 2019 r. w sprawie przeprowadzenia skontrum wydawnictw zwartych i zbiorów specjalnych, Liczba i rodzaj środków niezbędnych do ochrony zbiorów należących do NZB, Liczba i rodzaj środków technicznych niezbędnych do przeprowadzenia ewakuacji zbiorów, Wykaz umów i porozumień związanych z realizacją zadań oraz działań określonych w planie ochrony zbiorów zaliczanych do narodowego zasobu*. Dokumenty te aktualizowane są w miarę potrzeb.

Wszystkie przygotowane akty wewnętrzne oraz te określające zasady korzystania, przeznaczone dla czytelników i innych interesariuszy zewnętrznych, opracowane zostały na podstawie aktualnie obowiązujących wytycznych oraz dobrych praktyk innych instytucji. Na przykład w zakresie przechowywania zbiorów stosowane są wytyczne wskazane w normie *PN-ISO 11799:2006 Informacja o dokumentacji – wymagania dotyczące warunków przechowywania materiałów archiwalnych i bibliotecznych* oraz *PN-EN ISO 9706:2001 Informacja i dokumentacja – Papier przeznaczony na dokumenty – Wymagania dotyczące*

trwałości. Zasoby znajdują się w dostosowanych do tego zadania pomieszczeniach magazynowych, zaopatrzonych w system alarmowy, kontrolę dostępu oraz kamery dozorowe. Warunki przechowywania monitorowane są przez specjalne urządzenia wskazujące wartości temperatury i wilgotności, a magazyny z cennymi zbiorami zaopatrzone w systemy klimatyzacyjne i nawilzacze/osuszacze powietrza. Wszelkie awarie zgłaszane są bezzwłocznie odpowiedniej jednostce zewnętrznej, która jest także odpowiedzialna za okresowe kontrole sprzętu. Zarówno warunki atmosferyczne (wilgotność, temperatura, światło), jak i materiały służące do zabezpieczenia obiektów (np. papiery, pudła, teczki) spełniają szczegółowe wymagania dotyczące bezpieczeństwa i przechowywane są w odpowiednich, łatwo dostępnych miejscach.

Udostępnianie jednostek na miejscu obwarowane jest szczegółowymi wytycznymi zawartymi w regulaminach – ogólnym³⁷ oraz szczegółowych, adekwatnych do typów zbiorów³⁸. Zasoby okazywane są tylko zarejestrowanym użytkownikom, którzy spełniają wymogi korzystania oraz zobowiązali się do przestrzegania zapisów regulaminowych. W przypadku zbiorów cennych, zaliczonych do NZB, dostęp do nich możliwy jest wyłącznie w Czytelni Zbiorów Specjalnych lub Czytelni Gabinetu Rycin, w obecności co najmniej dwóch pracowników Biblioteki. Jednak systematycznie wykonywana digitalizacja, mająca także na celu ochronę jednostek bibliotecznych, pozwala na ograniczenie bezpośredniego dostępu do oryginałów, które, w przypadku posiadania kopii cyfrowych, udostępniane są tylko w wyjątkowych sytuacjach.

Mając na uwadze postęp technologiczny, najnowsze wyniki badań oraz zmieniające się warunki udostępniania i korzystania z materiałów bibliotecznych,

37 *Regulamin udostępniania zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* – http://biblioteka.pau.krakow.pl/pliki/reg_udost_zbiorow.pdf [dostęp: 26.10.2024].

38 *Regulamin udostępniania zbiorów specjalnych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* – http://biblioteka.pau.krakow.pl/pliki/reg_zb_spec.pdf [dostęp: 26.10.2024]; *Regulamin udostępniania zbiorów Gabinetu Rycin Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* – http://biblioteka.pau.krakow.pl/pliki/reg_gab_rycin.pdf [dostęp: 26.10.2024].

pracownicy na bieżąco zapoznają się z najnowszymi wydawnictwami dotyczącymi tych zagadnień oraz uczestniczą w różnego rodzaju szkoleniach, webinarach, konferencjach i dyskusjach związanych z powierzonymi obowiązkami. Kontakty z innymi bibliotekami, także tymi, które posiadają zbiory zaliczone do NZB, stwarzają możliwość wymiany cennych doświadczeń w zakresie ich ochrony.

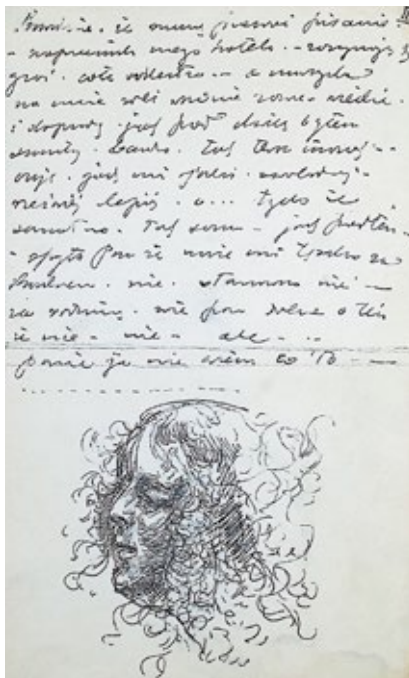
Problem zasadności i konieczności wyodrębnienia ze zbiorów bibliotecznych zasobów szczególnie cennych poruszano już w wielu tekstach³⁹. Najistotniejszym zagadnieniem w przypadku tego typu materiałów bibliotecznych jest ich należyta ochrona i bezpieczeństwo, zarówno w zakresie gromadzenia, opracowania, konserwacji i przechowywania, jak i udostępniania. Szczegółowe określenie w planie ochrony parametrów związanych z magazynowaniem i ekspozycją sygnatur pozwala na ich zabezpieczenie pod kątem warunków fizykochemicznych. Podobnie przy opracowywaniu zasad udostępniania najwyższą wartością zawsze jest dobro dokumentu, druku czy innego typu zbiorów. Dzięki szybkiemu rozwojowi technologii, a zwłaszcza wykorzystaniu możliwości digitalizacji i udostępniania online wersji cyfrowych, zminimalizowano dostępność oryginałów, tym samym zabezpieczając je przed uszkodzeniem, zniszczeniem, zbyt długą ekspozycją na światło czy wahającymi się warunkami atmosferycznymi. Poza tym wytyczne dotyczące NZB oraz przygotowania planu i jego corocznej aktualizacji znacznie ułatwiają monitorowanie warunków przechowywania i udostępniania zbiorów.

Jak napisano we wstępie, posiadanie przez instytucję zasobów zaliczonych do NZB to z jednej strony nobilitacja. Z drugiej jednak, to cały szereg obowiązków wynikających z zapisów w rozporządzeniach i planach ochrony, mających jeden zasadniczy cel – ochronę tego, co pozostawiły nam poprzednie pokolenia, by móc przekazać ów depozyt naszym następcom.

³⁹ Zob. przypis 2.

Fot. 1.
Dokument króla Zygmunta I Starego z 1545 r. zawierający transumpt dokumentu księcia płockiego Siemowita IV z 1394 r., dotyczący nadania wsi Kościaszyn dominikanom z Bełzu, sygn. Bibl. Nauk. PAU i PAN, dok. perg. 549r

Fot. 2.
Fragment listu Stanisława Wyspiańskiego, [1890], sygn. Bibl. Nauk. PAU i PAN, rkps 7162

Fot. 3.

Papaver bracteatum, w: Johann Simon von Kerner, *Hortus sempervirens, exhibens icones plantarum selectiorum quot quot ad vivorum exemplorum normam reddere licuit...*, Stuttgartiae [...] Typis Academiae Carolinae, Mannheim apud [...] Dom Artaria, Bibl. Nauk. PAU i PAN, Gab. Ryc., alb. 22, ryc. 132

Fot. 4.

Paulus Pontius wg Anthony van Dyck, *Portrety Petera Paula Rubensa i Anthony'ego van Dycka w dekoracyjnych kartuszach*, miedzioryt, wyd. Gaspar Huybrechts (Huberti), Antwerpia, 2. poł. XVII w., Bibl. Nauk. PAU i PAN, Gab. Ryc., nr inw. 4017

Autorką wszystkich zdjęć jest Wiktoria Kołodziej.